

mák” fogalmának újragondolása az oktatási diszkurzusban, végül pedig az oktatáspolitikai elhelyezése egy nagyobb helyi és globális küzdelemben az anyagi javak újraelosztásáért és a kulturális elismerésért. Annál is inkább erre volna szükség, mert a 2001. szeptember 11-i események és következményeik megértéséhez és konstruktív feldolgozásához éppen hogy arra a fajta kritikai és problémamegoldó gondolkodásra volna szükség, ami a jelenlegi oktatáspolitikát következtében egyre inkább háttérbe szorít.

(Lipman, P.: *High Stakes Education: Inequality, Globalization, and Urban School Reform*. London, New York, Routledge-Falmer, 2004.)

Rácz Judit

NAGYVÁROSI ISKOLÁK KIHÍVÁSAI

A *Városi oktatás kihívásai* című láttán a magyar olvasóban biztosan nem olyan kérdések merülnek fel, amiről ez a könyv szól. A három amerikai szerző által szerkesztett kötet alcíme – Szociológiai perspektívák a következő évezred számára – már valamivel többlet mond a címnél a kötet tartalmáról. A címben szereplő terminusról a hazai olvasó csak a kötet bevezetőjéből tudja meg, hogy mit is rejt magában: olyan, a nagyvárosok elszegényedett belső övezeteiben található iskolákról van szó, ahol szinte kizárólag problémás családi háttérrel rendelkező, szegény és nagy valószínűséggel kisebbséghez tartozó tanulókat oktatnak rossz körülmények között. A „városi oktatás” terminus a kötet címeiben olyan magától értetődőséggel áll, hogy jogosan következtetünk arra, hogy a kapcsolódás az amerikai olvasók számára nemcsak létező, de egyértelmű is. A bevezetőből a magyar olvasók előtt is világossá válik az összefüggés: az észak-amerikai nagyvárosok jelentős részében a szuburbanizációs folyamatok következtében a középosztály elhagyta a belső városrészeket, és kertvárosias településekre költözött a nagyváros vonzáskörzetében. A nagyvárosok belső övezetei ennek következtében egyre depreszsiósbabbakká váltak, ezekben a városrészekben egyre inkább csak az „underclass” maradt. Egy másik fontos, demográfiai átalakulás is alakított

ta a folyamatokat: amerikai nagyvárosok jelentős részében növekszik a színes bőrűek aránya (Washingtonban a lakosság 73 százaléka fekete, Detroitban 79 százalék, New York-ban 57 százalék kisebbségi származású és 26 százalék fekete stb.). A városok belső övezeteiben működő iskolák ilyenformán egyre nagyobb valószínűséggel olyan tanulókkal foglalkoznak, akik nemcsak szegények, de többnyire valamely kisebbséghez tartoznak, s akiknek gyakran még az angol nyelvvel is gondjaik vannak. Hogy a kérdés országosan is komoly súlyú bír, azt mutatja az egyik hivatkozott adat, miszerint az USA-ban a tanulók 28 százaléka látogat ilyen városi iskolát. A városi iskolák egyre nagyobbak, egyre kevesebb forrással rendelkeznek, s olyan szegény körzetekben találhatóak, ahol gyakori az erőszak és bűnözés is. Akik ide járnak iskolába, azokból nagy valószínűséggel munkanélküliek lesznek, és feltehetően szegénységben fognak élni életük hátralevő részében is – tulajdonképpen egyfajta tartós krízisállapotról lehet beszélni ezeknek az iskoláknak a kapcsán.

A jelen kötet, amelyben egy 1996 júniusában Los Angelesben, a University of California egy bizottsága (Research Committee on Sociology of Education of the International Sociological Association) által oktatásszociológusok számára szervezett háromnapos konferencia anyagát szerkesztették egybe, ezt a kérdéskört sajátos módon dolgozza fel. A témát tág értelmezési keretbe helyezi: nemcsak magát a jelenséget tárgyalja, hanem azt az oktatáspolitikát is, amely a 90-es évek oktatásügyi folyamatait formálta, sőt, azokat oktatásszociológiai, elméleti és módszertani megközelítéseket is, amelyek ezeket a folyamatokat (potenciálisan) elemezni képesek. A kötet ennél fogva többről szól, mint amit a főcíme ígér, egyszerre próbál elvégezni az elméleti-módszertani kérdések felvetésével valamiféle tudományos önreflexiót, illetve igyekszik mindjárt bemutatni saját irányadó elképzeléseinek a lehetőségeit is empirikus elemzések nyomán.

A könyv három nagyobb részből áll: az első a szociológia számára a városi oktatás kapcsán megfogalmazódó kihívásokat, valamint a felmerülő fontosabb elméleti és módszertani kérdéseket tárgyalja. A második rész empirikus kutatások eredményeit mutatja be, a harmadik rész pedig reflexiókat fűz a korábban felvetett kérdésekhez szakértők között a kérdésről zajló beszélgetések közlése formájában. A kötet lét-

rehozásában résztvevő jó nevű szerzők és szerkesztők (egy angol szerzőtől eltekintve) döntően amerikai egyetemek tanszékeinek munkatársai. A kötet átolvasása nyomán az olvasónak az az érzése támad, hogy nem annyira a téma az, ami a szerzőket összehozta ebben a kötetben, hanem inkább a megközelítés, s a társadalomról, a szociológiáról és az oktatáspolitikáról való hasonló gondolkodás. Kritikai beállítottságú kutatók sorakoznak ugyanis itt fel, az olvasó sejtése szerint a kritikai szociológia megújítása érdekében. Ezt a sejtést a későbbiekben két szerző, M. W. Apple és G. Whitty írása is alátámasztja. G. Whitty megfogalmazása szerint az oktatásszociológia felelőssége igen nagy, különösen jelentős társadalmi átalakulások idején. Ugyanakkor az oktatásszociológia (s különösképpen a kritikai oktatásszociológia) jelentős mértékben kiszorulni látszik nemcsak az oktatásügy formálásából, de egyre izoláltabbakká válnak a tudományos társaságokban is, és általában távol kerülnek a szélesebb társadalmi mozgásoktól. Ezzel szemben az utóbbi évtizedben az oktatási menedzsmenttel, az oktatáspolitikával foglalkozók előtt széles lehetőségek nyíltak, s mivel jelentős autonómiára tettek szert, nem hat rájuk eléggé a külső hatás, a kritikai észrevétel. A szerző kérdése – miszerint hogyan tudnak az oktatásszociológusok ismét bekapcsolódni a politikába, hogyan tudják a kritikai attitűdöt megjeleníteni – mintha végigvonulna a kötet minden írásán, kérdés vagy válasz kíséretében.

A bevezető írás a fenti dilemmát a címben szereplő kérdéshez, a nagyvárosi oktatáshoz köti, körvonalozva a városi oktatás kihívásait, s megellegezve a kötet megközelítését és írásait. Az írás egyben felidézti az amerikai oktatásügy történetének azt a pillanatát, amely a romló eredmények láttán az oktatás megreformálását a 80-as években elindította (*Nation at Risk* jelentés). Az oktatási reform azonban olyan politikai kontextust eredményezett, amelyben Apple megfogalmazása szerint „a demokrácia politikai eszményből gazdaságivá vált, s amelyben a »közjó« fogalma már a gyökereknél elenyészik”.

A kötet első része az elméletibb kérdéseket veti fel, s egyben a leginkább a kritikai szociológiához tartozónak tekinthető írásokat tartalmazza. M. W. Apple írásában a kihívásokra potenciálisan választ adó egyik diszciplína, az oktatásszociológia (specifikusan az amerikai oktatásszociológia) irányzatait tekinti át, különös

figyelemmel a kritikai oktatásszociológia, a kritikai diskurzuselemzés helyzetére. Áttekintése nyomán kirajzolódnak régi és új témák és megközelítések (pl. identitáspolitikák és társadalmi mozgalmak kapcsolatának elemzése, etnikai kérdések új szempontú vizsgálata), körvonalazódik egy új érdeklődés a kvalitatív módszerek iránt a kvantitatív módszerek mellett, különösképpen az interdiszciplináris módszerek iránt (pl. diskurzuselemzés, élettörténetek, narratív interjúk). A szerző az áttekintés végén arra a következtetésre jut, hogy az állam szerepével összefüggő kérdések továbbra is kimaradnak az elméleti vizsgálódásokból, hogy strukturális kérdések nem merülnek fel. Apple külön elemzi a posztmodern ihletésű megközelítéseket. Miközben elismeri, hogy a posztmodern és posztstrukturalista kritikai elemzésnek pozitív hatása volt, megállapítja, hogy számos munka ugyanattól a „csendtől” szenved, mint azok, amelyekből kiindulnak (pl. Michel Foucault): jellemzően nem vesznek tudomást a determináló vagy strukturáló kapcsolatokról az elemzett gyakorlatok esetében, nem tudják egyszerre elgondolni, kezelni a különböző nézőpontú kérdéseket. A szerző javaslata a régi és az új megközelítés integrálása, amely megítélése szerint alkalmas a nézőpontok szimultán kezelésére, s amely segít megőrizni korábbi eredményeket, nem elveszteni a kollektív emlékezetet, ugyanakkor lehetővé teszi új szempontok kialakítását és új eredmények elérését. („A little trespassing may be a good thing here.”)

Az elméleti irányzatok áttekintését jól egészíti ki Raymond A. Morrow módszertani kérdéseket körüljáró írása. A szerző – miként a szerzők többsége – láthatóan inkább a kvalitatív módszereket részesítené előnyben, mindazonáltal nem szívesen mondana le a strukturális kérdések elemzésének lehetőségéről. Megítélése szerint a kvantitatív és kvalitatív módszerek között húzódo, jelentős, s több más vonatkozással is összefüggő különbség (objektívista és szubjektívista megközelítések illetve nomotetikus és idiografikus magyarázatok) áthidalható egy általa javasolt „módszertani kritikai elméleti szemléletben” – az „interpretáló strukturalizmus” segítségével. Az interpretáló strukturalizmus megoldja a kvalitatív kutatás legfontosabb hiányosságát: elemzi mind a struktúrákat, mind a jelentéseket. Az interpretáló strukturalizmus több más társadalomtudományos irányzathoz is kapcsol

lódik, pl. a konstruktivista strukturalizmushoz (Bourdieu), a hermeneutikához (Riceur), a történeti strukturalizmushoz (a frankfurti iskola hagyományait követők), a genetikus strukturalizmushoz (Piaget, Bourdieu).

Geoff Whitty írása a 90-es évek angol és amerikai oktatáspolitikáit elemzi. A 90-es években az oktatási reformok a centralizált oktatási bürokráciák gyengítése és az intézményi autonómia megerősítése irányába hatottak, s végső soron a kvázi-piaci szolgáltatási formák kialakítását célozták az oktatásban. A folyamat az új jobboldali kormányoktól kapott támogatást az Egyesült Királyságban és az USA-ban, de ezt támogatták olyan nemzetközi szervezetek is, mint az IMF vagy a Világbank. Mivel a hangsúly a sokféleségen és a választási lehetőségeken van, ezért a reformot úgy is lehet tekinteni, mint ami – posztmodern kifejezéssel élve – a totalizáló narratívák helyébe lépett egy olyan „kulturális együttesel”, amelyet elsősorban a különbözőség, a heterogenitás és a fragmentáltság vállalása kapcsol össze, másként fogalmazva az iskolák támogatása olyan elvek mentén történik, amely egy átfogóbb elmozdulást mutat a modernitástól a posztmodernitás irányába. A szerző ugyanakkor amellett érvel, hogy a posztmodern ilyen optimista olvasata veszélyesen naiv. A 90-es évek oktatásügyi reformjai a hangsúlyt a szülői választásra és az iskolai autonómiára teszik, ami tovább növeli a hátrányos helyzetűek hátrányát, ahelyett, hogy az ígért horizontális sokféleséget biztosítanak. Az új közsféra kialakulása megítélése szerint új kihívást jelent: ennek része az atomizált döntéshozatali rendszerektől való elmozdulás egy társadalmi, közös felelősségvállalás irányába anélkül, hogy a bürokratikus rendszerek hátrányait újratermelnénk, amelyek legitimálják a jelen tendenciákat. A szerző álláspontja szerint új szerveződési formákat kell kialakítani a közszférában, erre lehetőséget civil jogok erősödésében lát az állam és a marketizált civil társadalom között, ahol új kollektív szerveződési formák kialakíthatóak. A választás és az autonómia pozitív aspektusait lehet használni, s olyan kérdésekre választ keresni, mint például hogy mit jelent a közösség a 20. század végén? Hogyan lehet a közösségi érdekeket megjeleníteni? A demokrácia milyen formái képesek kifejezni a jelen komplexitást? Hogyan lehet az állampolgárság egy radikálisan pluralista koncepcióját kialakítani, amely

magába foglalja az egység kialakítását anélkül, hogy tagadná a különbözőséget?

A második rész írásai részben az első rész illusztrációjaként is olvashatóak, részben szociológiai válaszkísérleteket jelentenek az ott megfogalmazott kihívásokra, és döntően kvalitatív módszertani eszköztárat alkalmaznak. Találunk köztük összehasonlító oktatáspolitikai elemzést, interjú vizsgálatra épülő elemzést az oktatás és a gazdaság közti együttműködésekről, összehasonlító tartalomelemzést egyes középiskola-típusok viselkedést szabályozó szabályozásáról, az iskolai nihilizmus iskola kezelésmódjáról, s szinte kilóg egy kvantitatív módszerekről, s alkalmazó elemzés a demográfiai folyamatok és az iskolák szerveződésének és eredményeinek összefüggéseiről.

A fejezet bevezető írása talán a legjobb példa az ún. interpretáló strukturalista módszer alkalmazására Tanulmányában Amy Stuart Wells két hasonló iskolamodell születését és oktatáspolitikai szerepét hasonlítja össze az USA és az Egyesült Királyság oktatási rendszerében: a „charter school”-okat és a „grant-maintained school”-okat. A két ország a 80-as, 90-es években kialakult oktatáspolitikája sok hasonlóságot mutat, az oktatáspolitikákat jól tükrözi a két iskolamodell. (A két országban az említett iskolamodellek státusát elnyerő iskolák számára bizonyos feltételek mentén lehetővé válik a helyi oktatásirányító hatóságoktól való függetlenedés központi források igénybevételével.) A „GM school-ok” az Egyesült Királyságban az 1988-as Reformtörvénnyel lettek életre hívva, amelynek révén a Thatcher kormány gyengíteni igyekezett a LEA-k (Local Education Authority) befolyását. 1997-ben, amikor a Munkáspárt megkurtyította a politika további expanzióját, már 1 188 ilyen iskola volt. Az USA-ban az első „charter school”-okat 1991-ben szintén azzal a szándékkal alapították, hogy az iskolák nagyobb autonómiát kapjanak a helyi és az állami bürokratikus irányítással szemben. A tanulmány a két iskolamodell kapcsán a két ország oktatáspolitikáját hasonlítja össze, és amellett érvel, hogy különbségek vannak köztük a társadalmi és politikai kontextus tekintetében. Azt mutatja, hogy a neoliberális ideológiák piaci alapú reformjai hogyan találkoznak és kerülnek érintkezésbe különböző helyi kontextusokkal és kerülnek ezáltal újraértelmezésre. Az elemzett oktatáspolitikák közös vonás a céljukban rejlik: a közintézmények

és közszolgáltatások privatizációja, a piaci erők növekvő részesevé, az önkéntesség, az egyéni igények érvényesülésének biztosítása. Az oktatásban ehhez fel kellett törni a közszolgáltatások állami monopóliumát, technikailag felszabadítani az iskolákat a kormányzati bürokrácia alól, és arra kényszeríteni őket, hogy versenyezzenek az oktatási piacon. Csökkenteni igyekeztek a közpolitika redistributív szerepét, ezzel az oktatási esélyek kiegyensúlyozását is. Az oktatási piac gazdasági metaforája vált mindkét országban dominánssá. Az Új Jobb látszólagos ellentmondásra épülő politikáját (szabad piac – erős állam) a legjobban az angol Nemzeti Alaptantervvel és a hozzá kapcsolódó értékelési rendszerrel, valamint az ezzel párhuzamos decentralizációs, deregulációs törekvésekkel lehet illusztrálni. Az oktatáspolitikai reformok mindkét országban „pártközívé” váltak: ha esetenként hangsúlykülönbségekkel is, de végső soron mindkét szembenálló politikai erő támogatását bírják.

A hasonlóságok mellett mindazonáltal különbségek is megragadhatóak a két vizsgált iskolamodell között, ami részben megvalósulásuk kontextusára, részben a két ország társadalmi-politikai különbségeire vezethető vissza. Az eltérő oktatásirányítást mutatja, hogy míg az USA-ban 16 000 iskolakörzet van, addig az Egyesült Királyságban csupán 120 LEA működik. Más ugyanakkor a két országban a politika is: az USA-ban nagyobb a politikai kompromisszumok szerepe, az Egyesült Királyságban a politikacsinálás jobban kötődik az egyes pártokhoz. Mivel Angliában főként olyan iskolák fordultak GM státusért, amelyeket a LEA meg akart szüntetni, vagy át akart alakítani, ezen iskolák GM státusba kerülésével a LEA-k átszervezési törekvései szorultak vissza. Az USA-ban a „charter school”-ok létrehozása szintén a decentralizációs politika részének tekinthető, mégsem nevezhető egyértelműen a helyi hatóságok elleni támadásnak – sőt, gyakran a helyi hatóságok is támogatják (bár állományként különböző módon és mértékben). Az USA-ban az iskolatanácsok éppen ezért igen nehéz helyzetbe kerültek a charter school-ok szabályozásával kapcsolatban: egyszerre kell eleget tenniük az új, autonóm iskolák által felkeltett igényeknek, s közben biztosítaniuk az elszámoltathatóságot és a szükséges standardokat. A különbségek ellenére az eredményt tekintve mégis több a hasonlóság: mindkét iskolamodell inkább a privatizációs

és a növekvő különbségek felé tolja a rendszert, semmint a minőség (excellence) irányába.

Roslyn Arlin Mickelson írása a gazdaság részvételét elemzi a helyi oktatásügyben egy konkrét, észak-karolinai helyszínen, oktatás és gazdaság között létesülő partnerség keretében megvalósuló három projekt elemzése révén, illetve interjúk segítségével. A tanulmány a korporatív szereplők szerepét és az oktatás viszonyát elemzi, tipizálja a gazdasági szereplők részvételi intenzitását (pl. adományok biztosítása, szimbolikus szerepvállalás, részvétel egyes oktatási projekteken, oktatási tevékenységekkel, részvétel a helyi döntéshozatalban, szolgáltatások vagy termékek értékesítése az oktatási piacon), a részvétel lehetséges formáit (pl. ajándékozás, partnerségek kialakítása, alapítvány létrehozása, konzultációs tevékenység, önkéntes munka vállalása), s összegzi ezek előnyeit (pl. forrásbővítés, szimbolikus tőke, a tanulás és a munka közötti átlépések segítése) ugyanakkor figyelmeztet ezek veszélyeire is.

Több írás foglalkozik közelebbről a városi iskolákkal magukkal is. Pamela Fielding a viselkedés szabályozására irányuló intézményi politikákat elemzi különböző intézménytípusokban. Anthony Gary Dworkin társaival közösen az iskolák társadalmi-demográfiai környezetének megváltozásának hatásait vizsgálja. Peter McLaren egy olyan Los Angeles-i iskola pedagógiájának bemutatására vállalkozik, amely a más iskolákban nem boldoguló fiatalokkal foglalkozik, egy másik tanulmány a fiatalok mindennapi életét erőteljesen meghatározó rap kultúrába enged némi bepillantást.

A kötet harmadik része két beszélgetést ad közre, amelyben egyfelől oktatásszociológusok egymással, másfelől városi iskolák felügyelőivel vitatkoznak. A rész műfajában jelentős mértékben eltér a komoly, elemzés tanulmányokat egybegyűjtő résztől, feloldva azok formai szigorúságát, kissé létszerűbbé téve a kérdéskört.

(McClafferty, K. A.; Tores, C. A.; Mitchell, Th. R. (eds.). *Challenges of Urban Education. Sociological Perspectives for the Next Century*. Albany, State University of New York Press, 2000.)

Imre Anna

